Härdar och husgrunder

– arkeologi i det samiska kulturlandskapet i Syd- och Mellansverige

Maria Björck, Inga Blennå, Jonas Monié Nordin, Bo Ulfhielm & Joakim Wehlin

Hearths and House foundations: Archaeology in the Sámi cultural landscape of southern and middle Sweden: This paper deals with the physical traces of Sámi past in southern and central Sweden. From the Norse sagas, and from archaeological sources, there is a manifold of evidence of Sámi–Norse interaction and of Sámi presence, and habitation in central and southern Scandinavia from the Late Iron Age to the Middle Ages. From the early modern period there are diverse written sources addressing Sámi habitation in southern Scandinavia, and from the 18th century we know of the so-called sockenlappsystemet, an ethnically based, indenture service employing Sámi people. To what degree these early modern Sámi kept, and developed traditional practices, has until recently been largely unknown. Through a combination of sources and methods, from archival studies to field surveys, and excavations, this paper proposes that a strong and continuous development of Sámi traditions and practices, though the use of landscape and material culture is visible well into the end of the 19th century.

”Jbland alla Europeiska språk, som jag känner har jag eij funnit något wara swårare at utnämna än Lappskan…” så skrev Linnéstudenten, informatorn och sedermera prosten Per Holmberger omkring 1770 i sin *Vocabularium Linguæ Lapponum Mendicantium – ordlista över fattiglapparnas språk* (Larsson 2018, s. 117). Språket var uppenbart komplicerat för den bildade Uppsalastudenten, och om än främmande, ändå inte avlägset. Ordlistan kom till i samband Holmbergers informatorstjänstgöring, en sommar vid Tolvfors bruk utanför Gävle. Som tidsfördriv, på lediga stunder, ägnade Holmberger åtskillig möda åt att samtala med en grupp samer som bodde i Valbo och nedteckna deras språk. Holmberger kallar samerna för *Lapponum Mendicantium* (”fattiglappar”) i sin titel, medan han i den

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

korta inledningen till ordlistan istället använder begreppet "sokenlap" (Larsson 2018, s. 69).

Uppteckningen med sina omkring 1600 ord var länge bortglömd, men genom Lars Gunnar Larssons arbete har den gjorts tillgänglig för en bredare läsekrets (Larsson 2018). Av ordlistans innehåll drar Larsson slutsatsen att det inte egentligen är ett språk som tillhört *Lapponum Mendicantium* – alltså kringflyttande samer från dagens egentliga Sápmi, utan ett språk som talats av en grupp om flera generationer, så kallade sockenlappar, i Valbo socken och ättlingar till de samer som sedan urminnes tider levt i Sydsverige.

Genom att uppmärksamma kombinationen av hantverkstermer, särskilt skomakeri och jordbrukstermer, samt botaniska och zoologiska data, presenterar Larsson en omfattande realiakunskap om den samiska befolkningen i sydligaste Norrland på 1700-talet. Här fanns en grupp människor som talade en egen, numera utdöd samisk språkvarietet. Några av Holmbergers sagespersoner var flytande i svenska, medan andra enbart hjälpligt talade språket. De levde, utifrån ordlistans utsagor, av olika former av hantverk men också av traditionellt samiskt hantverk (jfr ord för pärlor, trådragning, mässing). Ett knappt 50-tal ord i ordlistan rör renar och renskötsel. Även kalendern var indelad efter renens årscykel, vilket visar att rennäringen var en betydande del av Gästrikesamernas liv (Larsson 2018, s. 192).

Samerna hade även berättat om ordet *gåudies,* ceremonitrumma (nr 142), offer (nr 209), samt mässingsring (539), alla starka indikatorer på samiskt religiöst och rituellt liv. De sjöng också en version av *Björnvisan,* vilket antyder att björnkult var levande vid tiden för Holmbergers besök och utgör det sydligaste exemplet på den samiska björnritualen (Edsman 1994; jfr Fjellström 1755). De samer som Holmberger träffade, talade alltså inte bara samiska, utan hade också ord för centrala föremål, traditioner och praktiker i samisk kult och ritual, något som i en tid av förföljelse mot traditionell samisk religion framstår som överraskande.

I den här artikeln ska vi genom arkeologiska metoder och perspektiv knyta samman Holmbergers ordlista och samerna i Gästrikland, med nya fynd, och nya iakttagelser av samisk historia från Mellansverige under 1700- och 1800-talen. Syftet är att ge en fördjupad bild av den samiska närvaron i regionen och beröra den så kallade sockenlappsinstitutionens uppkomst, utveckling och slutliga försvinnande i Mellansverige.

För att nå en djupare kunskap om samisk historia i Syd- och Mellansverige måste de skriftliga källorna granskas kritiskt. De olika uppteckningarna är mycket sällan framställda av samer, utan berättar om samer, ett förhållande som gäller många urfolk, minoriteter och marginaliserade grupper i historien (jfr Fernstål & Hyltén-Cavallius 2020).

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

Det skrivna ordet domineras av ett utifrånperspektiv.

Ett blygsamt vetenskapligt intresse för samisk historia har också präglat historieskrivningen. Till detta kommer en kolonialt eller till och med en rasistiskt färgad föreställning om sen samisk invandring norr- och österifrån (Nielsen 1891; jfr Ojala 2009). Det skriftliga källmaterialets begränsning och den historiska forskningens ointresse tydliggör betydelsen av historisk-arkeologiska insatser för ökad kunskap om det samiska förflutna (Gjerde 2016; Amundsen 2017).

Studien inspireras av Stephen Sillimans undersökningar av kulturell och identitetsmässig uthållighet, resiliens, gentemot dominerande grupper och majoritetskultur (Silliman 2015). Silliman har, i likhet med Matthew Liebmann och Heather Law-Pezzarossi betonat betydelsen av aktivt bruk och skapande av materiell kultur hos urfolk i Amerika. I deras studier är det tydligt att olika urfolk fortsatt utveckla och fördjupa traditioner och praktiker genom materiell kultur, trots kolonisatörens dominans (Liebmann 2015; Law-Pezzarossi 2015). På ett liknande sätt vill vi i denna artikel, genom ett aktivt sökande efter samiska spår i kart- och arkivstudier, inventeringar och arkeologiska undersökningar, betona betydelsen av materiell kultur för hur samiska traditioner levt kvar och utvecklats i Mellansverige långt in i modern tid.

Artikeln har sin bakgrund i tre olika projekt rörande samisk historia i Mellansverige, Länsmuseet Gävleborgs projekt S*amiska kulturmiljöer*, projektet *Ohtsedidh – samiska kulturyttringar i Mellansverige*, som var ett samarbetsprojekt mellan länsmuseerna i Dalarna, Gävleborg och Västmanland och Idre sameby, samt det Riksantikvarieämbetetfinansierade FOU-projektet *Det delade landet – samisk historia och mångkultur före det moderna*. De tre projekten har alla samarbetat eller samarbetar med Gaaltije – sydsamiskt centrum i Östersund/Staare. Projekten har tillsammans och för sig, genomfört kartläggningar, inventeringar, samlingsstudier och arkeologiska undersökningar i Dalarna, Gästrikland, Hälsingland, Uppland och Västmanland.

Samer söder om Sápmi, en kort introduktion

Den levande traditionen kring *Björnvisan* som Per Holmberger presenterade och det samtida bruket av rituella föremål, pekar på tydliga, levande samiska traditioner och praktiker i Valbo under 1700-talets andra hälft. Holmbergers sagespersoner var tveklöst del av den mellansvenska samiska befolkning som uppmärksammats av Ingvar Svanberg, och som utgjort en självklar del av det mellannordiska samhället, från södra Finland, Mellan- och Sydsverige till Norge, åtminstone sedan tidig yngre järnålder (Svanberg 1999; Piha 2020). Traditionerna med björnkult och uppfattningen om björnens gränsöverskridande,

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

övernaturliga väsen, knyter samman den tidigmoderna tiden med åtminstone yngre järnålderns många berättelser om björnar (Fjellström 1755; Edsman 1994).

I det norröna sagamaterialet och de norska kungasagorna är den sydsamiska befolkningen påtagligt närvarande i yngre järnålderns och de tidigmedeltida samhällena (Aalto 2010; Zachrisson 1997, s. 158–175). Vissa troper framträder tydligt, som den samiske rituella specialisten – den trollkunnige – någon som kom att leva kvar via norska *Chronicum Regium*, 1606, till Johannes Schefferus *Lapponia* 1673 (jfr Edsman 1982, s. 38). Källornas mängd och rikedom visar också på en mångfald i kontakterna mellan samer och nordiskspråkiga i Sydskandinavien (Mundal 1996). Fynd av samiska, eller samiskrelaterade föremål i vikingatida och tidigmedeltida handelsplatser och städer som i Birka, Kungahälla, Sigtuna och Uppsala, visar på utbredda och återkommande kontakter (jfr Zachrisson et al. 1997; Karlsson 2016).

Förekomsten av sejtar, sieidi – antropomorfa idoler – i det medeltida Mellanskandinavien, såsom fynden från Mjölnarbo i Falun, ^{14}C-daterad till perioden 1432–1670, och Njutånger (SHM inv. nr 27 171) i Hälsingland, ^{14}C-daterad till hög- eller senmedeltid (okalibrerad datering; Oldeberg 1957; Bennström 2019; SHM inv. nr 27 171). I samband med de arkeologiska undersökningarna 2005–2006, vid Åbo domkyrka, påträffades en samisk trumhammare och några år tidigare hade en antropomorf idol hittats vid en utgrävning av den närliggande Åbo akademis tomt (Hukaintaval 2018, s. 73–78). Den allmänna uppfattningen har länge varit att en eventuell samisk befolkning i sydvästra Finland tryckts undan redan under järnåldern, något som de nya fynden motsäger (jfr Itkonen 1947).

De här fynden ger en fingervisning om kontinuiteten mellan sagamaterialets tidiga mededeltid, och det skriftligt bättre kända tidigmoderna samhället. Samiskt kultbruk förekom under senmedeltiden i områden som ligger utanför vad som vanligen betecknas som Sápmi/Saemie-eatneme och dagens, såväl som de historiskt kända renskötselområdena.

Det finns även en kontinuitet i omnämnanden om den samiska befolkningen i Mellanskandinavien från de medeltida kungasagorna, via de tidiga jordeböckerna, till kartmaterialet och kyrkbokföringen. Från Gustav Vasas jordebok på 1540-talet och i de äldsta kyrkböckerna från 1620–1630-talen förekommer samer. Omnämnandena är inte många, men källorna avser mantalsskrivna samer, och många samer i Mellanskandinavien förefaller vid denna tid ha levt någon form av nomadiserande liv. När samer mer frekvent dyker upp i de skriftliga källorna under 1500- och 1600-talen är det vanligen i födelse- och dödböckerna, som dopvittnen och faddrar, inte som mantalsskriva bönder eller

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

åbor (Svanberg 1999, s. 26–35; jfr South Saami History).

Från 1500-talet finns fler belägg på både fastboende och kringresande samer i Mellansverige. Exempelvis nämns 1539 en "Slädfinnens gård," inte långt från Lapphyttan i Norberg och 1599 nämns en "svedjelapp" i Trögds härad i Uppland (Pettersson Jensen 2012, s. 297; Wedin 2007, s. 128). Från 1600-talet blir som redan nämnts, det skriftliga källmaterialet avsevärt mycket rikare. Även arkeologiskt kan en ökning av samiskrelaterade fynd anas. Fynd av samiska väskbyglar har i Sydsverige uppmärksammats av Inger Zachrisson (2015) och dessa kan knytas till den svenska kronans expansion och framväxande krigsekonomi. Det kallare klimatet under den så kallade Lilla istiden ökade efterfrågan på pälsvaror från Sápmi (Nordin 2017, 2020).

Under 1500-talet blir också de utländska resebeskrivningarna allt vanligare. Personer som Hans Norman, Bulstrode Whitelocke, Lorenzo Magalotti, Jean-François Regnard, och många fler reste till Sverige, färdades runt i landet och träffade samer, köpte och i förekommande fall stal samiska föremål. Ibland skaffades även renar (Berg 1954; Nordin 2018; Nordin 2020, s. 100–104). Under 1600-talet fanns en relativt stor samisk befolkning i Stockholm och även från Göteborg finns uppgifter om åtminstone några samer i stadsdelen Haga, alltså utanför den reglerade staden från 1665 (Berg 2012, s. 84).

Samernas position och livssituation i Stockholm var mycket diversifierad, precis som för befolkningen i stort. Här fanns samer som skötte kronans renar på Djurgården och som också hade uppdrag att delta i allehanda kungliga spektakel, som att jojka, sydsamiska: joejkeme; och köra renekipage, till uppvisning för utländska besökare (Nordin 2018). Andra var genom tjänstehjonsstadgorna, bundna vid något av stadens adliga eller borgerliga hushåll. Ytterligare andra, mer inflytelserika samer som Gerhardus Jonae (död 1623) var hovpredikant hos Johan III och senare kyrkoherde i Skellefteå, tillika riksdagsman för prästeståndet (Bygdén 1923–1926). Sonen Johan adlades Graan, blev landshövding över Västerbotten (1653–1679) och rörde sig, likt fadern i ett samhällets övre strata (Rydving 2010).

Under 1600-talets slut och 1700-talets första hälft ändrades situationen för många samer i samband genom olika tvångsåtgärder, riktade mot icke bofasta. Politiken tog sig drastiska former. Passtvång för alla hade rått sedan 1603. År 1636 beslöts om plakat mot kringströvande och förrymda (icke fastboende) finländare (Tarkiainen 1990, s. 178). Året efter lagstiftades om utvisning av landets alla romer. Tjänstehjonsstadgan som funnits sedan 1500-talet förstärktes 1664. År 1671 tillkännagjordes Kungl. Maj:ts plakat om kringströvande samer, och krav om flytt till Sápmis kärnländer, områden som de flesta berörda samerna saknade historiska rötter i (Johans-

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

son 2016, s. 13; Kungl. Maj:ts placat 1671; jfr Svanberg 1999, s. 31).

Den Lutherska ortodoxin fick allt större inflytande och förbud mot andra religiösa inriktningar än den evangelisk-lutherska infördes. Samtidigt bredde föraktet för fattigdom och icke fastboende ut sig i landet. Historiker som Erik Bengtsson och Theresa Johansson, har visat hur systematiserat förtrycket mot egendomslösa var i Sverige under 1700- och 1800-tal (Johansson 2016; Bengtsson 2020). Ämnet har även nyligen uppmärksammas av arkeologer (Nilsson et al. 2020). Sverige var också ett av Västeuropas fattigaste länder, med störst klassskillnader vid tiden för demokratins genombrott (Bengtsson 2020, s. 11–18). Politiskt och socialt inflytande på nationell, regional och lokal nivå, något som Sverige annars berömt sig för, kunde i princip bara utövas av den som ägde mark eller burskap.

Självbestämmande, som det formulerades under perioden, var helt avhängig fast egendom. För egendomslösa, för nomadiserande samer, särskilt i södra Sverige, saknades rättsligt stöd i dåtidens rättsmedvetande. Ökad konkurrens om utmarkernas resurser kom också att påskynda denna process (Svanberg 1999, s. 47–49). I detta sammanhang, med tjänstehjonsstadgan och 1671 års plakat (förnyat 1720 och 1730), uppstod det märkliga, och i ett europeiskt perspektiv, helt unika system av etniskt definierad proletarisering under livegenskapsliknande former: det så kallade sockenlappssystemet.

En så kallad sockenlapp var en same som anställts av de jordägande i socknen och som mot ersättning skulle utföra vissa specificerade sysslor. Vanligen rörde det sig om nödvändiga men föraktade verksamheter som hästslakt, björn- och vargjakt, men även slöjd i olika former (Svanberg 1999, 2000). ”Sockenlapp” kom att bli en tjänstetitel som motsvarade sockenhantverkarna, men deras möjlighet till självbestämmande var än mer begränsade. Institutionen är känd från norra Svealand och Norrland från början 1700-talet till slutet av 1800-talet, men både uppkomst, vidmakthållande och det slutliga upphörande av ”sockenlappssystemet” är höljt i dunkel. Kombination av arkeologiska och etnohistoriska studier har emellertid kommit att kasta ljus över situationen.

Sökandet efter dolda kulturlandskap

Något som blivit tydligt i de senaste årens riktade undersökningar av samisk historia i Mellansverige är att den varit betydligt mer komplex och mer varierad än vad som vanligen antagits. Något som också Holmbergers ordlista och möte med samerna i Valbo visar. Dels finns relativt många spår av de så kallade sockenlapparna, främst i Dalarna, Hälsingland, Gästrikland, Medelpad, Uppland och Västmanland, dels finns många spår av nomadiserande

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

och sannolikt renskötande samer, i form av platsnamn, traditioner, härdar och andra boplatsspår runt om i regionen, åtminstone från 1700-, 1800- och det tidiga 1900-talet.

Bredden i det arkeologiska och etnohistoriska källmaterialet har blivit tydlig både genom insamlande av befintlig kunskap i form av muntliga traditioner, och genom kartläggning av ortnamn och föremål i Dalarna, Gävleborg och Västmanland (se www.ohtsedidh.se). Utifrån den samlade kunskapen inom undersökningsområdet har våra tre projekt gjort ett urval av platser och föremålskategorier för djupare studier, inventeringar och undersökningar med utgångspunkt i det historiska kartmaterialet.

I Mellansverige finns hundratals ortnamn som minner om den samiska historien. De flesta är sammansättningar där ordet *lapp-* ingår, men även ord med *ren-*, och *finn-* kan indikera samiska kopplingar. Många kan kopplas till topografin och platser där samer har vistats. *Lappmyren* liksom *Lapphällarna* med olika skrivningar finns på många håll runt om i norra Mälardalen, Dalarna och södra Norrland. Det är också vanligt med sammansättningar med höjdbeteckningar, som *Lappåsen, Lappkullen* och *Lappberget*. Namnskicket visar att ett vanligt läge för samisk bosättning har varit där en höjdrygg eller hällmark möter våtmark. Ofta är det lavrika marker på skogen som ligger lite vid sidan av gårdar och bygd, och de förefaller ofta hänga samman med den sedan länge försvunna nomadiserande rendriften och mer sällan med den så kallade sockenlappsinstitutionen.

Riktade inventeringar inom några områden med ortnamnsindikationer har visat att det är oerhört svårt att finna spåren av de samiska bosättningarna. Inte minst gäller det där modernt skogsbruk bedrivits. Markberedning torde vara det enskilt största hotet mot det samiska kulturlandskapet idag (jfr uttalande av Sametinget 27.11.2020). Ett positivt exempel är emellertid i Östervåla i nordvästra Uppland, där ett område med högt liggande, lavrik hällmark bär namnet *Lapphällarna.* Här påträffades en härd på en flat berghäll, med enstaka stenar utplacerade runtom, sannolikt är det spåren av en *lávvu/tsegkiegåtie,* en tältkåta med en *árran/aernie*, en härd i mitten, och stenar kring kanten för att tynga ner tältduken (Kulturmiljöregistret, L2019:401). Från området finns också uppgifter om samer från åren 1717–1719, men även från 1800-talet (Tervalampi 2016, s. 207; Svanberg 1980). Inte långt från Östervåla i Tärna socken, vid *Lappviken*, finns dessutom flera ortnamn och lämningar med anknytning till den samiska historien (Svanberg 1999, s. 71).

Ett liknande viste som på *Lapphällarna* finns också beskrivet från Lingbo, i Skogs socken i Hälsingland, där en uppgiftslämnare berättat om en samisk bosättning vid Hälltjärn under början av 1800-talet. Här hade en familj med barn

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

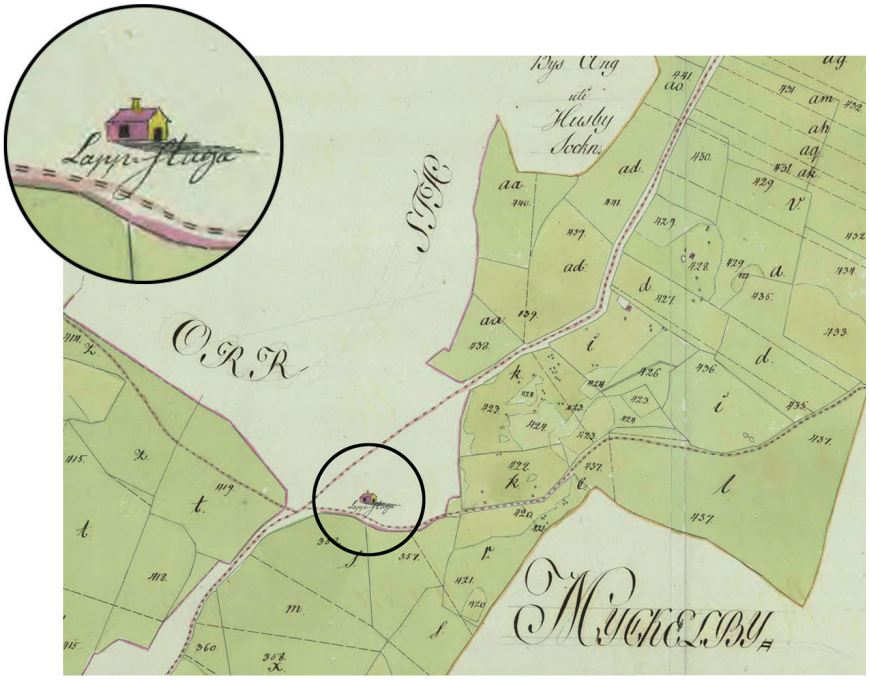

Figur 1. Sjul Aina utanför sin kåta i Brötjärna. Tidigt 1900-tal. Foto Ludvig Ohlnér, Brötjärna Bydokumentationsgrupp.

bott i en tältkåta av resta stänger överspända med renskinn (en tsegkiegåtie). Inne i kåtan ska familjen ha sovit på hopsydda renfällar, stoppade med vitmossa. De hade även haft hundar och en stor renhjord. Kåtan stod på en berghäll – i likhet med Östervåla – intill låg en myrmark som kallades *Lappfägården*. Sannolikt fungerade myren som renvall där renarna samlades för mjölkning från kringliggande lavrika hällmarker (L1950:3014 och L1948:7772). En intilliggande fyndplats för en ovanlig stockeka (L1948:7771) har i lokala traditioner knutits till en samisk bosättning. Liknande tillfälliga visten, är kända från hela det studerade området och från byn Brötjärna i Dalarna finns också ett fotografi av en tältkåta tagen på tidigt 1900-tal (se fig. 1; Wehlin 2018).

I hällmarksdominerade miljöer påträffas också en annan typ av lämningar som ibland associeras till den samiska befolkningen och det är fågelfångstanläggningar. Ett exempel finns på Hällberget nära *Lappberget* i Ilsbo, Hälsingland (L1951:9231 och L1951:8652). Lämningarna består av stenrader och små rösen som lagts direkt på de släta berghällarna. Anläggningarna fungerade som en slags fälla där spelande skogsfågel, via stenraderna, leddes till uppsatta snaror (Andersson 2003; Björck 2007). Nyligen genomfördes en inventering inför byggandet av en vindkraftpark nära By i södra Dalarna, ett område där det finns flera historiska uppteckningar om samer. Vid inventeringen påträffades både fågelfångstanlägg-

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

Figur 2. Beskuren och omarbetad detalj av storskifteskartan från 1806 med Lappstugan i Orrsta på sockengränsen mellan Stora Skedvi och Husby i Dalarna. Lantmäteristyrelsens arkiv, U45–54:1. Illustration: Joakim Wehlin.

ningar (L2020:703) och en härd (L2020:853) som till utseendet mycket väl skulle kunna vara samisk (Bennström 2020).

Utmarkerna är sällan karterade i det historiska materialet och omnämns vanligen endast i allmänna ordalag. Gränsuppmätningarna beskriver den yttersta kanten av utmarken och gränsrösen och formationer i landskapet har ofta fått särskilda namn, vilka ibland kan kopplas till samisk närvaro. Ett sådant exempel är *Lappkojsröset* (L1999:4264) som utgör en ägogräns i Torsångs socken, Dalarna. Lämningen består enligt kulturmiljöregistret av en stensamling i en bergskreva. Läget på gränsröset är märkligt och vid inventeringstillfället hade området nyligen avverkats, vilket försvårade möjligheterna att påträffa lämningar.

Området bestod även här till stora delar av lavrik hällmark och på en av höjderna endast några hundra meter från den utpekade platsen fanns ett röse (L2021:216) och intill denna resterna efter en härd (L2021:215). Vilket av rösena som åsyftas i platsnamnet *Lappkojsröset* är oklart men denna typ av mer platsspecifika namn minskar inventeringsområdena och ökar möjligheten till att återfinna lämningarna efter de samiska bosättningarna. En liknande uppgift om ”lappkoja” vid ett gränsröse, eller en koja som

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

misstagits för röse, finns på en karta från 1687–1694 i Tillinge socken, Uppland, på gränsen till Västmanland (LMV A16:95).

Fastboendet, näringarna och de samiska praktikerna

Genom muntliga traditioner och framförallt genom Ingvar Svanbergs kartläggningar av de så kallade sockenlapparna, har några bevarade boställen uppmärksammats, från 1700-talets Gästrikland och Hälsingland (Svanberg 1999; jfr även Larsson 2020). Ett mindre antal platser fanns också sedan tidigare i Kulturmiljöregistret, som till exempel Lappstugan vid Orrsta, Stora Skedvi socken i Dalarna. Tidigare var lokalen registrerad som torplämning, men på Storskifteskartor från tidigt 1800-talet benämns den som *Lappstugan* och utgjorde under en tid en så kallad sockenlappsfamiljs bostad (se fig. 2; L1999:560). Tre kilometer från stugan finns en myr med namnet *Lappmyran*.

I samband med våra riktade insatser i kartläggning av samiskt fysiskt kulturarv, påträffades flera uppgifter om ”sockenlappsboställen”. Lämningarna efter Ulrika Jonsdotters och Lars Larsson Häggs stuga i Svärdsjö har till exempel påträffats. Paret har efterlämnat tenntråddragningsverktyg, i både Dalarnas museums och Nordiska museets samlingar, och de var något av lokala kändisar under sin levnad. Vid mitten av 1800-talet avdelades en bit mark till dem i utkanten av byn Sveden, och bönderna hjälpte dem att timra en stuga. Husgrunden till stugan, en källargrop, röjningsrösen och andra spår av odling, har genom en avlägsen släkting, kartstudier och fältinventering kunnat lokaliseras (L2019:1270).

Det idag mest uppmärksammade ”sockenlappsbostället”, är *Lappatäkten* i Järvsö, Hälsingland, som undersöktes av Länsmuseet Gävleborg i samarbete med Stene-Kårsjö bygdeforskare åren 2017–2018. Uppgifter om platsen kom via Länsmuseets upprop år 2016 om samiska lämningar och muntliga traditioner kring samisk historia i länet. Bland andra hörde Stene-Kårsjö bygdeforskare av sig till museet om uppgifter om en samisk bosättning i Stene by, Järvsö. Platsen är utmärkt på storskifteskartan från 1806 som *Lappmannens stuga* (LMA: 21-jär-110, s. 101). Lämningen består av en husgrund och en jordkällare (Järvsö 1109/L1948:7930). Platsen, i folkmun kallad *Lappatäkten,* är det första arkeologiskt undersökta ”sockenlappsbostället” i landet (se fig. 3; Björck & Blennå 2020).

I kyrkoböcker, domstolsprotokoll och andra samtida arkivkällor finns ett flertal notiser som nämner personerna som bodde på *Lappatäkten.* Var för sig ger källorna knapphändig information, men sammantaget, och med hjälp av de arkeologiska resultaten, framträder en tydlig bild av de samer som under några årtionden under 1700-talets slut och 1800-talets början levde här.

De första att bosätta sig på *Lappa-*

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

Figur 3. Drönarbild över husgrunden på "Lappatäkten". Till höger i bild, syns grunden efter storstugan med spisröset i vänstra hörnet, kammare och farstu till vänster (spridningstillstånd LM 2019/020491).

täkten var Julius Andersson och Brita Clemensdotter, som tidigare bott på andra platser i Järvsö, men 1786 flyttade dit. De var då omkring 60 år gamla och de flesta av de nio barnen var utflugna, varav sonen Jon tagit tjänst som ”sockenlapp” i Norrala och den yngsta dottern Kerstin var på väg att flytta till Jämtland för giftermål. Endast dottern Anna kom att bli kvar i Järvsö (Gisselman 2019; Eriksson 1990, LA: Järvsö kyrkoarkiv AI:6b s.77; AI:7 s. 230; AI:8b s. 92; AI:9b s. 94; E1:1 s. 72, 74 och Arbrå kyrkoarkiv E:1 s. 197). Familjen hade ett geografiskt spritt nätverk bland de samer som innehade ”sockenlappstjänsterna” i södra Norrland och det var inom denna krets man gifte sig, tjänade som dräng och piga, och var fadder åt varandras barn (Karlström, opubl.).

Anna Juliusdotter gifte sig 1789 med Nils Andersson, som även han var same. Under några år bodde det nygifta paret tillsammans med svärföräldrarna. Här arbetade de sannolikt tillsammans med sysslor som ingick i sockenlappsanställningen, som bland annat rovdjursjakt. I bevarade protokoll finns flera anteckningar om de björnar och varglo (lodjur) som Julius och Nils fällt och båda hade gott rykte som framgångsrika jägare. Rotslöjd var en annan viktig syssla.

Tillverkning av notrep, korgar och såll, nämns till exempel i sockenstämmoprotokollet år 1765 från Järvsö då en så kallad sockenlapp antas (Gisselman 2019, s. 158–159). På gården Kristoffers i Stene finns än idag en vacker rotkorg med lock som enligt tradition ska ha tillverkats av de boende på *Lappatäkten*. Familjen på *Lappatäkten* ägnade sig också åt rendrift. Ett domstolsprotokoll från tiden berättar att Järvsös och Ljusdals så kallade sockenlappar

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

blivit stämda av bönderna i Boda, Ljusdal, efter att deras renar trampat sönder en svedja (Gisselman 2019, s. 157).

I Hälsinglands passjournaler förekommer Anna Juliusdotter år 1784, då hon tjänade som piga hos ”sockenlappen” i grannsocknen Arbrå. Hon noteras då som ensam utresande till Stockholm i syfte att sälja renar. Året därpå färdades hennes yngre syskon Jon och Kerstin den nästan 40 mil långa färden i samma ärende, och året därefter färdas de alla tre med renar till huvudstaden (Höijertz, opubl.). Tillvaron som ”sockenlapp” var strängt reglerad och avflyttning, annat än till norra Norrland eller till annan tjänst som ”sockenlapp”, var efter 1671, och följande års reglementen, mycket begränsade. Ansökningarna om pass och påföljande resor visar att färder trots allt var möjliga.

När den tyske resenären Johann Wilhelm Schmidt reste genom Hälsingland och Härjedalen med syftet att studera samer i fjällvärlden, sommaren 1799, beskriver han flera möten med kringflyttande samer i Järvsötrakten. Han berättar om hur han på håll ser en same i en koja på en bergshöjd i fjärran. I samma stycke beskriver Schmidt att samerna i Hälsingland ”bor i vanliga hus i byarna” och hur de lever som ”sockenlappar” (Schmidt [1801]1992, s. 11).

Efter att Brita Clemensdotter avlidit 1794, flyttade Julius Andersson till sin äldsta dotter i Arbrå, varpå Nils Andersson övertog sockenlappsanställningen efter sin svärfar. Samma år föddes Annas och Nils första barn, Anders. Paret skulle få ytterligare två söner, varav en, Nils, dog bara fem år gammal (Eriksson 1990). Medellivslängden kring sekelskiftet 1800 var kort och 1806 dog den äldre Nils, endast 40 år gammal och året därpå Anna Juliusdotter. Mellansonen, Julius, flyttade direkt efter moderns död till grannsocknen, medan den äldste sonen Anders bodde kvar i Järvsö fram till år 1812 (LA: Järvsö tingslags häradsrätt FII:6 s. 44).

Bouppteckningen efter Nils Andersson är bevarad och upptar knappt en och en halv sida med uppräknade tillhörigheter. Ägodelarna utgjordes till stor del av husgeråd som kittlar, grytor och keramiktallrikar. I huset fanns också ett väggur med foder. Kläderna bestod av en hatt, ett par byxor, en jacka, en svart halsduk och ett par skor. Inget i bouppteckningen indikerar någon samisk dräkttradition eller andra samiska praktiker, men de motsägs heller inte.

Som på många andra håll hade bönderna i Järvsö under 1700- och 1800-talen, i likhet med samiska traditioner, silver som en ekonomisk försäkring. Det gällde även Nils som i bouppteckningen hade följande silverföremål: en förgylld tumlare (skål), en silversked och en förgylld *Koppe*, en kåsa (Hanzén 1953, s. 101). Den senare uppgiften ger inblick i familjens ekonomiska situation. Å ena sidan var livet som ”sockenlapp” i Järvsö ekonomiskt

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

och socialt begränsat och utsatt, vilket understryks av den blygsamma materiella kvarlåtenskapen. Å andra sidan ger förekomsten av värdeföremål och klockan, inblick i en värld med ett visst, om än begränsat ekonomiskt överskott.

Efter att Anna dött, tycks husen på *Lappatäkten* stått tomma under några år, för att år 1813 säljas på auktion till olika köpare. Genom auktionsprotokollet framkom att det fanns boningshus, härbre, källare, vedbod och dass (Gisselman 2019, s. 159). Trots att alla byggnader sålts tycks bosättningen på *Lappatäkten* ha fortsatt en tid. Året efter auktionen rekryteras näste ”sockenlapp” till Järvsö, Mattias (Mattis) Stenlund, som i sitt andra äktenskap 1819 gifte sig med Margareta Nilsdotter, dotter till familjen på *Lappatäkten* (DFU 35774). Senast vid denna tid flyttade familjen till ett nytt boställe, senare kallat *Lappens,* i Uvås, några kilometer österut längs landsvägen mot Ljusdal. På *Lappens* bodde även Mattis bror Nils med familj.

Margareta Nilsdotter, eller sondottern med samma namn (f. 1823) ska ha varit ”trollkunnig”, och enligt traditioner haft en roll inom folkmedicinen, medan brodern Mattias/Mattis (f. 1832) ska ha varit musiker. Han var dessutom framgångsrik björnjägare, en inte ovanlig kombination bland ”sockenlappar”. Margareta och Nils (d.ä.) fick sex barn och dog 1840 respektive 1850.

Sönerna Mattias och Nils utsattes för ett brutalt rån under ett besök i Ljusdal 1856 och arresterades i samband med ett hämndförsök. År 1869 flyttade Mattias till Alsen i Jämtland och 1880 försvinner Nils ur källorna (DFU 35774; Nordin 2021). På 1860-talet infördes näringsfrihet i landet, och kanske var det så att bröderna Stenlund, trots att de nu var gamla, passade på att flytta när möjligheten uppstod. Deras flytt sammanfaller tidsmässigt med vad som förefaller vara slutet för det så kallade sockenlappsystemet.

Undersökningarna av *Lappatäkten* och *Lappens*

Efter att Stene-Kåsjö bygdeforskare kontaktat Länsmuseet Gävleborg och visat de välbevarade byggnadslämningarna vid *Lappatäkten*, beslutade museet, i samråd med Länsstyrelsen att genomföra en arkeologisk undersökning. Undersökningarna gjorde Länsmuseet i samarbete med Gaaltije, Sydsamiskt kulturcentrum, samt Stene-Kåsjö bygdeforskare.

Lämningarna vid *Lappatäkten* är delundersökta och består av ett boningshus med spisröse och en igenrasad jordkällare. Efter att husgrunden hade frilagts såg denna ut som en vanlig torplämning. Husgrunden är 8×6 meter stort, avgränsad av syllstenar. Stenarna är lagda i dubbla rader där timmerstommen har vilat på den yttre raden och bjälklaget och golvkonstruktionen på den inre. Grunden är en typisk enkelstuga bestående av storstuga,

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

kammare och farstu. Spisröset som är av natursten och tegel är inte undersökt. Fyndspridningen av fönsterglas antyder att boningshuset kan ha haft tre fönster, två i storstugan och ett i kammaren. Efter den sydöstra vägglinjen framkom ett kopparmynt med valören 1 öre. Myntet har präglats i Avesta 1761 under kung Adolf Fredrik. Troligen är det ett grundläggningsmynt som lagts på plats då huset byggdes. I den valvslagna jordkällaren hittades inga fynd. Golvlagret undersöktes dock inte i sin helhet på grund av rasrisk.

Husgrunden vid *Lappatäkten* skiljer sig inte mot omkringliggande bebyggelse, varken vad gäller storlek eller konstruktion. Bostället är beläget i utkanten av socknens centrum vilket rimmar med hur ”sockenlapparna” och allmogen, levde i ömsesidigt beroende av varandra. Fyndmaterialet är stort och varierat. Större delen av fynden är typiska för många torpmiljöer. De fynd som sticker ut är bland annat delar av benmaterialet. Förutom ben av bland annat nöt, svin och får/get finns det även brunbjörn och häst. Bland fynden finns även en bit bössflinta. Bössflintan, björn- och hästbenen är direkt kopplat till ”sockenlappens” arbetsuppgifter, att jaga rovdjur som björn och varg, men även att slakta hästar (Svanberg 2000, s. 113).

Flera fynd visar på hantverk. Ett nålbryne har tydliga slipspår efter nålar och det finns även en slipsten i gul sandsten. Att sömnad varit en syssla för hela familjen visar de fyra fingerborgar som passat stora som små fingrar. Ett trådnystan av metalltråd av en legering mellan tenn och bly, tyder på att familjen utfört tenntrådsarbeten (Norrehed 2019). Det påträffades även flera mindre glaspärlor av den typ som är vanligt förekommande på dräktväskor. Bland fynden finns flera knappar gjorda av glas och metall. Glasknapparna är små och färgade röda och svarta. En av metallknapparna har flätbandsornamentik och likartade knappar har påträffats i de samtida kyrk- och marknadsplatserna Arvidsjaur och Lycksele (jfr t.ex. Rydström 2006, s.12).

Ett udda fynd är en kanonkula till en 6-pundig kanon (http://www.kanoner.nu/index.php/eld/). Kanonkulor kan ha använts som malstenar vid matlagning, till exempel för att mala torkade födoämnen som blod, växter och bär, eller som glättstenar vilka använts vid skinnsömnad. Glättade skinn är motståndskraftiga mot väta (Zachrisson & Iregren 1997, s. 123). Det påträffades även ett antal delar till kritpipor, flertalet var tillverkade i Falun. Ett ovanligt fynd är ett böjt pipskaft som liknar pipor som har påträffats i Nederländerna. Det hittades även ett fragment av en för Sverige unik röd pipa (Björck & Blennå 2020, bilaga 3).

Vid undersökningarna påträffades två hjärtformade hängen av pressbleck. Hängena har punktornamentik men med lite olika dekor. Det ena hänget är 28 mm långt, 18 mm brett och hänger i en kedja

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

som är 5,5 cm lång. En analys av hänget och kedjan visar att de är tillverkade av mässing. På kedjan finns ett mindre textilfragment av animaliskt ursprung och med rester av bly och tenn (Norrehed 2019). Liknande hängen av mässing finns på flera samiska trummor, bland annat en ramtrumma som idag finns i *Rautenstrauch-Joest-Musem, für Völkerkunde i Köln* (Manker 1938, s. 267–270). Det andra hänget är något mindre och saknar kedja. Detta hänge påminner stilmässigt om utsmyckningar som kan finnas på exempelvis dräktväskor tillhörande allmogens högtidsdräkter, men kan även härröra från en trumma (Manker 1938, s. 267–270, 639–645).

Att samiska och traditioner så påtagligt kan utläsas i undersökningsmaterialet var oväntat och överraskande. Till skillnad mot de skriftliga dokumenten som exempelvis bouppteckningar och andra arkivhandlingar, speglar arkeologin på ett uppenbart sätt samiska praktiker.

I över hundra år hade lagstiftningen försvårat livet för samer i Sverige och utövandet av samisk religion och ritual måste ha upplevts som riskfyllt. År 1693 avrättades till exempel Lars Nillson i Arjeplog/Árjepluove för att ha använt sin trumma i ett sista desperat försök att rädda sitt drunknade barnbarn. På bålet brändes även hans trumma (Rydving 1991; Granqvist 2001). Många andra samer dömdes även om inga andra dödsstraff verkställdes i Sverige. I Norge var situationen betydligt mer brutal (jfr Willumsen 2013).

Figur 4. Hängen av kopparlegering påträffade vid undersökningen av stugan i Lappatäkten. Foto Bengt Grundvig, Länsmuseet Gävleborg.

Den osteologiska analysen av djurbenmaterialet från *Lappatäkten* stärker bilden av levande samiska traditioner. De flesta djurbenen kom från tamboskap men benen från häst och björn torde härröra från familjens specifika sysslor. Nils Andersson på *Lappatäkten*, sonen Mattis/Mattias Stenlund på *Lappens* var kända jägare, den senare hade fällt långt över 50 björnar under sitt liv (Edsman 1994, s. 81).

Björnen hade som bekant en stark position inom samisk rituell praktik, som rådare (skyddsväsen) och beskyddare, något som också framgår av Holmbergers uppteck-

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

ningar (jfr Kuoljok 1993, s. 16; Edsman 1994). Att döda björnen var inte förbjudet, men det skulle ske under respektfulla och ceremoniella former. Särskilt hanteringen av björnköttet och skelettet var omgärdat av tydliga regler (Zachrisson & Iregren 1974). Deponerandet av björnben (Björck & Blennå 2020, bilaga 2), i vägglivet i stugan ska kanske ses som en lokal anpassning till den uråldriga björngravstraditionen (Sommerseth denna volym). I anslutning till björnfalangerna påträffades också ett av hängena, samt hästben.

Domstolsprotokoll visar att familjen på *Lappatäkte*n även ägde renar. Inga renben kunde säkert påvisas vid undersökningarna men flera obestämda hjortdjursben skulle kunna härröra från renar (Björck & Blennå 2020, s. 23). Spår efter hantverk påträffades också. Kanske har familjen tillverkat exempelvis dräktväskor utsmyckade med tennbroderier och pärlor som en del av försörjningen? Knappen med flätbandsornamentik, glaspärlorna och tenntråden, indikerar att traditionella tekniker var i bruk och en del av vardagen för familjen på *Lappatäkten.*

År 2019 undersökte Länsmuseet Gävleborg i samarbete med projektet *Det delade landet* och Stene-Kårsjö bygdeforskare ett yngre ”sockenlappsboställe”. Syftet med undersökningen var att studera förändring och anpassning av samiska traditioner under 1800-talet. Platsen kallas av ortsbefolkningen för *Lappens*, (Järvsö 1069). Omkring 1815 bosatte sig Margareta Nilsdotter och Mattis Stenlund på *Lappens* i byn Uvås. Mellan *Lappatäkten* och *Lappens* finns en trefaldigheskälla (Järvsö, RAÄ 79:1). Kring källan finns muntliga traditioner om Margareta Nilsdotter och om hennes övernaturliga förmågor och i samband med undersökningen av *Lappens* gjordes även en mindre undersökning av källan som tyvärr inte genererade några fynd.

Lämningarna efter bostället *Lappens* är beläget i östsluttande skogsmark på ett stenröjt gårdstun med spår efter jordbruk i form av röjda ytor, och röjningsrösen, samt en kallkälla. Husgrunden är 8 x 5 meter stor med spår av en förstukvist på södra långväggen. Grunden frilades och undersöktes, men det stora spismursröset grävdes inte ut. Fyndmaterialet var omfattande med riklig förekomst av taktegel, fönsterglas, rödgods och flintgods, samt en stor mängd djurben. Myntfynden, varav ett kan vara ett grundläggningsmynt, gav datering till tidigt 1800-tal, Gustav IV Adolf, 1806, respektive Carl XIV Johan, med svårtolkat årtal, möjligen 1825. Några skärvor flintgods är tillverkade vid Gustavsbergs porslinsfabrik och dateras till perioden 1830–1860. Förekomsten av pressglas pekar på datering till tiden efter 1840. Sammantaget skulle fynden kunna datera bosättningen till perioden direkt efter övergivandet av bosättningen på *Lappatäkten* (Björck & Blennå 2021).

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

Figur 5. Husgrunden på "Lappens". Foto Jonas Monié Nordin.

Precis som på det äldre bostället var det osteologiska fyndmaterialet omfattande. Totalt tillvaratogs 5,5 kilo djurben. Nöt och häst dominerar. En stor del av benen är märgspaltade, även de av häst, vilket visar att hästen inte bara slaktats utan även ätits. Precis som på det äldre bostället är detta anmärkningsvärt. Ätande av hästkött betraktades närmast som tabu i Norden (Egardt 1962), men bland en del samer kom hästkött att ses som tjänlig föda och förefaller utvecklats till ett distinkt inslag i sydsamiska mattraditioner.

Bland övriga fynd märks en griffel. Fyndet sammanfaller med folkskolereformen och dess implementering, från 1842 (1862 i Järvsö; Hanzén 1942) och en generellt ökad läs- och skrivkunnighet. Ett antal naturligt runda stenar, mellan en och fem centimeter i diameter, som kan ha använts som glättstenar, påträffades i en koncentration invid brokvisten. Till skillnad från det äldre samiska bostället finns inga uppgifter om renskötsel och inga fynd gjordes som anknyter till detta. Ett lieblad kan härröra från den egna odlingen och stärker intrycket av en diversifierad ekonomi med jordbruk vid sidan om jakt, hantverk och övriga sysslor. Familjerna på *Lappens* hade försörjt sig på en bred repertoar av specialkompetenser, till exempel genom hantverk, slöjd och hästslakt. Tjänsterna var nödvändiga och efterfrågade men deras betydelse kom att minska i takt med samhällets industrialisering och modernisering (Svanberg 1999).

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

Sammanfattande diskussion

Per Holmberger träffade under några sommardagar på 1770-talet ett par samiska familjer i Valbo, nära Gävle. De sjöng den så kallade björnvisan, berättade om sina renar och om rennäringen, och de berättade om bruket, eller i alla fall förekomsten av ceremonitrummor. Tidigare forskare hade noterat ordlistans betydelse men utgått från att den härrörde från nordligare områden. Samer som idkat björnkult och haft rendrift, var någonting som antogs förekomma i norra Skandinavien men inte i Mellansverige under 1700-talets slut. Genom arkeologiska inventeringar och undersökningar kan nu en tydligare bild av den samiska historien i området träda fram som också bekräftar den bild Holmberger givit.

Våra samlade arbeten har visat att det finns ett rikt samiskt kulturlandskap bakom ort- och platsnamn som *Lapphällarna, Lappkojan* och *Lappatäkten*, i regel givna av ickesamer för att beteckna platser där samer bodde och vistades. De egna samiska namnen är försvunna. I Syd- och Mellansverige finns spåren av en varierad samisk markanvändning med mycket lång historisk kontinuitet, från medeltidens rituella depositioner till 1800-talets torpbebyggelse. Erfarenheterna av kartstudier och inventeringar visar att lavrika hällmarker i jordbruksbygdernas utkanter särskilt bör uppmärksammas. Det här är områden som idag står inför ett högt exploateringstryck genom skogsbruket och annan exploatering som vindkraftutbyggnad och vägbyggen.

Undersökningarna av två samiska torpstugor i Järvsö från perioden omkring 1780 till omkring 1880 ger en unik inblick i förändring och kontinuitet, hos ett par samiska familjer i en tid av genomgripande samhällsförändringar. Under perioden avskaffades enväldet, Sverige förlorade Finland och anträdde därmed vägen mot vad som föreställdes vara ett enspråkigt land (jfr Larsson 2018, s. 223–224). Folkskolan infördes, vilket påskyndade processen genom att skapa normer för svenskhet i språk och historia, en process som pågick parallellt runt om i Europa (jfr Anderson 1983). Samtidigt infördes i industrialismens kölvatten, närings-, och så småningom rörelsefrihet. Till slut avskaffades även tjänstehjons- eller legostadgan 1926. Mot slutet av 1800-talet togs de första stegen mot demokrati.

I den äldre samiska bosättningen i Järvsö påträffades spår av samiskt kultbruk och ben från bland annat björn och häst. Även i den yngre stugan påträffades spjälkade hästben, vilket visade på hästslaktens betydelse och att bruket att äta hästkött fortsatt. Det indikerar en kontinuitet mellan de båda boställena, något som de många nedtecknade muntliga traditionerna om dem också bekräftar. Möjligen hade utövandet av samisk religion och kultbruk klingat av, men i övrigt förefaller särpräglade samiska traditioner och praktiker ha fortlevt som en del av positionen

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

och rollen som så kallad sockenlapp.

I historisk arkeologi har det länge funnits en tendens att se etnisk mångfald som ett övergående fenomen i det förflutna. Starka föreställningar om akulturation har föreslagit att de tidigmoderna samhällenas majoritetskulturer trängt undan urfolk och etniska minoriteter. Hybridisering och kreolisering har varit strategiska anpassningar inför slutlig assimilation i majoritetssamhället. Som Stephen Silliman, har visat är detta en i flera avseenden förenklad historieskrivning grundad i en koloniserande diskurs och den segrande majoritetskulturens föreställda visshet (2015, s. 288–290). Precis som amerikanska urfolk utvecklat och odlat traditioner och praktiker i skuggan av ett kolonialt förtryck, har urfolk och minoriteter fortlevt och utvecklats även i den gamla världen. Den samiska historien i Syd- och Mellansverige är inte borta och med arkeologiska metoder och perspektiv kan den istället uppmärksammas och undersökas.

Maria Björck, arkeolog och avdelningschef för avdelningen Kulturmiljö vid Länsmuseet Gävleborg.
Epost: Maria.bjorck@xlm.se

Inga Blennå, arkeolog vid Länsmuseet Gävleborg. Epost: Inga.blenna@xlm.se

Jonas Monié Nordin, docent i historisk arkeologi, forskare vid Stockholms universitet. Projektledare för projektet Det delade landet. Samisk historia och mångkulturalitet före det moderna.
Epost: Jonas.monie.nordin@ark.su.se.

Bo Ulfhielm, arkeolog och arbetar som kulturmiljöspecialist på Sweco.
Epost: bo.ulfhielm@sweco.se

Joakim Wehlin, doktor i arkeologi, antikvarie vid Dalarnas museum och projektledare för Ohtsedidh - Samiska kulturyttringar i Mellansverige 2017–2020. Epost: joakim.wehlin@dalarnasmuseum.se

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

Referenser

Arkivkällor

• DFU 35774, Dialekt och Folkminnesarkivet Uppsala, Eriksson, Margareta 1990, Rapport om sockenlappar i Järvsö, Hälsingland.

• Landsarkivet i Härnösand (LA): Järvsö kyrkoarkiv (X), AI:6b Husförhörslängd (1786–1792) Sid 77, [Arkiv Digital].

• Landsarkivet i Härnösand (LA): Järvsö kyrkoarkiv (X), AI:7 Husförhörslängd (1793–1799) Sid 230, [Arkiv Digital].

• Landsarkivet i Härnösand (LA): Järvsö kyrkoarkiv (X), AI:8b Husförhörslängd (1800–1805) Sid 92, [Arkiv Digital].

• Landsarkivet i Härnösand (LA): Järvsö kyrkoarkiv (X), AI:9b Husförhörslängd (1806–1810) Sid 94, [Arkiv Digital].

• Landsarkivet i Härnösand (LA): Järvsö kyrkoarkiv (X), E1:1 Död- och begravningsbok (1722–1809) Bild: 74, [Arkiv Digital].

• Landsarkivet i Härnösand (LA): Järvsö kyrkoarkiv (X), E1:1 Död- och begravningsbok (1722–1809) Bild: 72, [Arkiv Digital].

• Landsarkivet i Härnösand (LA): Arbrå kyrkoarkiv (X), E:1 Död- och begravningsbok (1734–1825) Sid 197, [Arkiv Digital].

• Landsarkivet i Härnösand (LA): Järvsö tingslags häradsrätt (X), FII:6 Boupptecknin gar (1805–1810) Sid 44, [Arkiv Digital].

Digitala källor

• Kanoner.nu, http://www.kanoner.nu/index.php/eld/(2021-03-17).

• Ohtsedidh.se, https://www.ohtsedidh.se (2021-01-18).

• South Saami History, Peter Eriksson, https://southsaamihistory.wordpress.com (2021-02-24).

• Sametinget Sverige, Uttalande om skogsbruket 27.11.20. https://www.sametinget.se/155898 (2021-02-24).

Litteratur

• Aalto, Sirpa 2010. *Categorizing otherness in the Kings' sagas.* Joensuu, Itä-Suomen yliopisto

• Amundsen Hilde Rigmor 2017. Changing histories and ethnicities in a Sámi and Norse borderland, *Acta Borealia* 34:2, 178 –197

• Anderson, Benedict 1983. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism.* London, Verso

• Andersson, Leif 2003. De samiska spåren i landskapet. *Skogens historier* del 4, Jensen, Ronnie & Sandberg, Bo (red.). Gävle, Länsmuseet Gävleborg

• Bengtsson, Erik 2020. *Världens jämlikaste land?* Lund, Arkiv

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

• Bennström, Greger 2019. Sundbornsgubben, *Dagsverket* (37:3) s. 6

• Bennström, Greger 2020. *Arkeologisk utredning, etapp 1, Skansen, inför bygge av vindkraftpark i By socken Avesta kommun, Dalarnas län.* Arkeologisk rapport 2020:1. Falun, Dalarnas museum

• Berg, Gösta 1954. Lappland och Europa: några anteckningar om renar som furstegåvor. *Scandinavica et Fenno-Ugrica*, Strömbäck, Dag (red..) Stockholm: Almqvist & Wiksell. s. 221–244

• Berg, Magnus 2012. H*är och där på Stadsmuseet: grubblande guide till ett utställt Göteborg.* Göteborg: A-script

• Björck, Maria 2007. Spår i klapper. *Skogens historier* del 7, Jensen, Ronnie & Sandberg, Bo (red.). Gävle, Länsmuseet Gävleborg

• Björck, Maria & Inga Blennå 2020. Lappatäkten. *Ett sockenlappboställe i Järvsö.* Arkeologisk undersökning. RAÄ 1109, Järvsö socken, Ljusdals kommun, Hälsingland, 2018 och 2019. Med bidrag av Ewa Ljungdahl. Rapport Länsmuseet Gävleborg 2020:08, Gävle

• Björck, Maria & Inga Blennå 2021. L*appens: ett så kallat sockenlappboställe från 1800-talet.* Arkeologisk undersökning. RAÄ 1069 och 79:1 Järvsö socken Ljusdals kommun. Med bidrag av Ewa Ljungdahl och Jonas Monié Nordin. Rapport Länsmuseet Gävleborg 2020:08, Gävle

• Bygdén, Leonard 1923–1926. *Hernösands stifts herdaminne: bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning.* Uppsala: Stockholm

• Edsman, Carl-Martin 1982. *De lapska björnceremonierna. En översikt av källmaterial och problem.* Särtryck ur saga och sed. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur

• Edsman, Carl-Martin 1994. *Jägaren och makterna. Samiska och finska björnceremonier.* Uppsala, Institutet för språk- och folkminnen

• Egardt, Brita 1962. *Hästslakt och rackarskam: en etnologisk undersökning av folkliga fördomar.* Lund, Lunds universitet

• Eriksson, Margareta 1990. Sockenlappar i Järvsö. *Ljusdalsposten* 24/12 1990

• Fernstål, Lotta & Hyltén-Cavallius, Charlotte 2020. *Ett lapptäcke av källor. Kunskapsproduktion om romer och resande vid arkiv och museer.* Lund, Nordic Academic Press

• Fjellström, Pehr 1755. *Kort berättelse, om lapparnas björna- fänge, samt deras der wid brukade widskeppelser.* Utgifwen af Pehr Fjellström. Stockholm tryckt uti Wildiska tryckeriet. År 1755. Stockholm, Wilde

• Gisselman, Karin (projektledare) 2019. *Järvsöbyarna 18, Stene, Kåsjö, Bäcken, Klacken*. Järvsö hembygdsförening. Järvsö

• Gjerde, Hege Skalleberg 2016. *Sørsamisk eller førsamisk? Arkeologi og sørsamisk forhistorie i Sør-Norge: En kildekritisk analyse.* Oslo, University of Oslo

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

• Granqvist, Karin 2001. Till vem ger du din själ? Berättelsen om Lars Nillson på liv och död, *Fordom då alla djur kunde tala. Samisk tro i förändring,* Virdi Kroik, Åsa (red.). Stockholm, Rosima förlag

• Hanzén, Jonas J:son 1942. *Järvsö folkskolor: Allmän orientering samt hundraårsöversikt 1942.* Ljusdal, Ljusdals Tidning

• Hanzén, Jonas J:son 1953. *Järvsöfolket. Dess typ och tungomål, seder och bruk, andliga och sociala liv intill tjugonde seklet.* Ljusdal

• Hukantaival, Sonja 2018. The Goat and the Cathedral – Archaeology of Folk Religion in Medieval Turku. *Mirator* (19:1), 6–83

• Höijertz, Lars. Opuplicerad sammanställning. ”Lappar i passjournalerna” referens C1:2 1782–1790

• Itkonen, Toivo, L. 1947. Lapparnas förekomst i Finland, *Ymer,* h:1, s. 42–57

• Johansson, Theresa 2016. Vårt fredliga samhälle. ”Lösdriveri” och försvarslöshet i Sverige under 1830-talet. Studia Historica Upsaliensia 254. Uppsala, Uppsala universitet

• Karlsson, Johnny 2016. *Spill: om djur, hantverk och nätverk i Mälarområdet under vikingatid och medeltid.* Stockholm, Stockholms universitet

• Karlström, Fredrik, Lika barn leka bäst? En mikrostudie av sockenlapparnas nätverksbyggande i Järvsö socken under 1700-talets andra och 1800-talets första hälft. Opublicerad seminarieuppsats. Historia, Mittuniversitet

• Kuoljok, Sunna 1993. *Samerna - Solens och Vindens folk.* Jokkmokk, Ájtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Duotta-Ja Samemusea

• Larsson, Gunilla 2020. Forest Sámi cultural heritage and history, *Currents of Saami pasts: Recent advances in Saami archaeology,* Spangen, Marte; Salmi, Anna-Kaisa; Äikäs, Tiina & Fjellström, Markus (eds), Helsingfors, SARK, s. 121–148

• Larsson, Lars-Gunnar 2018. *Per Holmberger och sockenlapparnas språk.* Uppsala, Uppsala universitet

• Law-Pezzarossi, Heather 2015. Native Basketry and the Dynamics of Social Landscapes in Southern New England. *Things in Motion: Object Histories, Biographies and Itineraries*. R. Joyce, Rebecka. & Gillespie, Susan. (eds). Santa Fe, NM, School for Advanced Research Press, s. 340–360

• Liebmann, Matthew 2015. The Mickey Mouse kachina and other “Double Objects”: Hybridity in the material culture of colonial encounters, *Journal of Social Archaeology* (15), s. 319–341

• Manker, Ernst 1938. Die lappische Zaubertrommel: eine ethnologische Monographie. 1, *Die Trommel als Denkmal materieller Kultur.* Stockholm, Thule

• Mundal, Else 1996. The Perception of Saamis and their Religion in Old Norse Sources. Shamanism and Northern *Ecology,* Pentikäinen, Juha (ed.). Religion & Society 36, Berlin, Mouton de Gruyter

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

• Nilsson, Pia; Hansson, Martin & Svensson, Eva 2020. *De obesuttnas arkeologi: människor, metoder och möjligheter,* Visby, Riksantikvarieämbetet

• Nielsen, Yngvar 1891. Lapparnes fremryknin mod syd i Trondhjems stift og Hedmarkens amt. *Det norske geografiske selskabs årbog* 1889–1890. Kristiania, s. 19–39

• Nordin, Jonas M. 2017, Samer i imperiets mitt. Lamberg, Marko & Götlind, Anna (red.). *Tillfälliga Stockholmare*. Stockholm, Stockholmia förlag, s. 45–72

• Nordin, Jonas M. 2018. Center of Diversity: Sámi in early modern Stockholm in the light of European colonial expansion. A historical archaeological approach, I*nternational Journal of Historical Archaeology* (22:4), s. 663–685

• Nordin, Jonas M. 2020. *The Scandinavian Early Modern World: A Global Historical Archaeology.* London, Routledge

• Nordin, Jonas M. 2021. *Samerna på Lappens. Sockenlappsbostället Lappen och S:t Olofskälla. Arkeologisk undersökning. RAÄ 1069 och 79:*1 Järvsö socken Ljusdals kommun. Björck, Maria & Inga Blennå, med bidrag av Ewa Ljungdahl och Jonas Monié Nordin. Rapport Länsmuseet Gävleborg 2020:08, Gävle

• Norrehed, Sara, 2019. *Samiska fynd. Undersökning av fynd från ett 1700-talstorp i Järvsö.* Analysrapport från Riksantikvarieämbetet, bilaga i Lappatäkten. *Ett sockenlappboställe i Järvsö. Arkeologisk undersökning. RAÄ 1109, Järvsö socken, Ljusdals kommun, Hälsingland, 2018 och 2019.* Björck, Maria & Inga Blennå, med bidrag av Ewa Ljungdahl. Rapport Länsmuseet Gävleborg 2020:08, Gävle

• Ojala, Carl-Gösta 2009. *Sámi Prehistories: The Politics of Archaeology and Identity in Northernmost Europe*. Uppsala, Uppsala University

• Oldeberg, Andreas 1957. Några träidoler från förhistorisk och senare tid. *Fornvännen* (52), s. 247–258

• Pettersson Jensen, Ing-Marie 2012. *Norberg och järnet: bergsmännen och den medeltida industrialiseringen.* Stockholm, Stockholms universitet

• Piha, Minerva 2020. *Eteläsaamelaiset rautakautisessa pohjolassa. Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma*. Åbo, Åbo universitet

• Rydström, Gunhild, 2006. *Det äldsta Lycksele – Öhn*. Rapport över genomgång och bearbetning av fyndmaterial från undersökningar åren 1949–2001, RAÄ nr 343, Gammplatsen, Lycksele socken, Lappland. (Skogsmuseet Rapport 8). Lycksele

• Rydving, Håkan (1991). Religous change among the Lule Saami, 1670–1740. *Saami cultural research in Sweden 1990.* Kvist, Roger (ed.). Umeå, Center för arktisk kulturforskning

• Rydving, Håkan 2010. Samiska överhetspersoner i Sverige och Finland under 1600-talet. I: *Samer som ”de andra”, samer om ”de andra”. Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten.* Mundal, Else & Rydving, Håkan (red.). Sámi dutkan/Samiska studier 6, Umeå, s. 259–264

• Schmidt, Johan Wilhelm 1992 [1801]. *Resa genom Hälsingland och Härjedalen år 1799.* Översatt och kommenterad av Anders Løøv. Tännäs, Luejie förlag

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18

• Silliman, Stephen W. 2015. A requiem for hybridity? The problem with Frankensteins, purées, and mules, *Journal of Social Archaeology* (15), s. 277–298

• Svanberg, Ingvar 1980. Sockenlapparna i nordvästra Uppland. *Vår Hembygd.* Häfte nr 4. Skriftserie utgiven av Hembygdens förlag, Östervåla

• Svanberg, Ingvar 1999. *Hästslaktare och korgmakare. Resursutnyttjande och livsstil bland sockenlappar*. Umeå, Johan Nordlandersällskapet

• Svanberg, Ingvar 2000. Sockenlappen som hästslaktare och hantverkare. *Samisk etnobiologi, människor, djur och växter i norr.* Svanberg, Ingvar & Tunón, Håkan (red.), Studia ethnobiologica (10), s. 101–115

• Tarkiainen, Kari 1990. *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid.* Helsingfors, Finska historiska samfundet & Nordiska museet

• Tervalampi, Jouni 2016. *Den försvunna skogssamekulturen i Värmland, Mälardalen och Bergslagen.* Västerås, Jouni Tervalampi

• Wedin, Maud 2007. *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland.* Falun, Finnbygdens förlag

• Wehlin, Joakim 2018. Samiska lämningar utanför dagens renskötselområde. *Fornvännen* (113), s. 250–252

• Willumsen, Liv Helene, 2013. *Witches of the North: Scotland and Finnmark.* Leiden, Brill

• Zachrisson, Inger 1997. Skrivet och sagt, *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*, Zachrisson, Inger et al. Stockholm, Statens Historiska Museum, s. 158–188

• Zachrisson, Inger & Iregeren, Elisabeth 1997, De bodde i kåtor, *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Zachrisson, Inger et al. Stockholm, Statens Historiska Museum, s. 117-143

• Zachrisson, Inger 2015. Samiska väskor på svenska örlogsskepp. Tusen år av kulturmöten. *Tjop tjop. Vänbok till Christer Westerdahl med anledning av hans 70-årsdag den 13 november 2015.* von Arbin, Staffan; Nymoen, Pål; Hedlund Stylegar, Frans-Arne; Sylvester, Morten, Gutehall, Anders & Skanse, Peter (red.). Skärhamn, Båtdokgruppen, s. 321–330

• Zachrisson, Inger & Iregren, Elisabeth 1974. *Lappish bear graves in northern Sweden: an archaeological and osteological study.* Stockholm, KVHAA

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:27:18